

סימן יט

הלכות שבת

הפעלת מכוונות אוטומטיות מערב שבת

ב"ה, כ"ח אדר תשי"ב.

לכבוד הרבנים גדולי הדור שליט"א

ראשי הרבנים לארץ ישראל

שלום וברכה

ש א ל ה :

בעלי בית חרשת ברמת גן, לתעשיית תרופות, בתוך תהליך חימי, אם מחוייבים להפסיק את העבודה קודם כניסת השבת.

בקרנו בבית החרשת וראינו את מהלך העבודה, עומדת שמה מכונה, צורתה כמו מקרר חשמלי, ושמה יש שעון שמראה את זמני העבודה. המכונה הזאת מעבירה מכונה אחרת העומדת בתוך דוד גדול, אשר שמה מונחים דברים חימיים, שמה יש מכונה אבטומטית העובדת באופן אוטומטי בלי הפסק יומם ולילה, והמכונה הזו מעבירה את זרם החשמל בתוך החמרים החימיים. והזרם מערבב ולש את החמרים הללו, עד שנעשה הקלציום, ומתוך הדוד עובר הקלציום המוכן לתוך כלי אחר, כפי שביאר לנו בעל בית החרשת, שהוא איש יהודי חרד, ואפשר לסמוך על דבריו בלי שום פקפוק, העבודה הזו שוהה בכל פעם, כלומר: — עבור הקלציום הזה — בערך ששה ימים או שבעה ימים. המכונה האבטומטית הזו, נעשה באופן כזה שלא זקוקה לשום טיפול והשגחה, כשנגמרת העבודה, היא מפסיקה בעצמה את עבודתה, ונעשה גם באופן כזה, שאם יארע איזה קלקול במכונה נפסקת לגמרי העבודה והמכונה עומדת מלעבוד, עד שאין חשש שיצטרכו לתקן בכדי שלא יגרם הקלקול איזה הפסד בכנין ביהח"ר. אין שום השמעת קול מתוך המכונה, אלא רק זמזום קל, כמו שנשמע מתוך מקרר חשמלי.

אם יפסיקו את העבודה קודם כניסת השבת, מתקלקלים החמרים החימיים העומדים באמצע העבודה ואינם ראויים לכלום, ויש בזה הפסד גדול. והיות שרוב בתי החרשת העובדים במכוונות אבטומטים, או כולם, עובדים בשבת, וידוע ומפורסם לכל שהמה עובדים באופן אבטומטי, אבל יש כאלה שצריכים להשגיח על המכוונות ואם יארע קלקול מוכרחים לתקן שלא יגרם היזק בעצם הבנין או המכונה, ואפשר שיש מהם שמכניסים החמרים בשבת, ואם נתיר לביח"ר זה, לא יבין ההמון ההבדל בין ביח"ר זה לאחר, ובכלל אם יש בזה משום „ממצוא חפצך ודבר דבר“.

ומתוך שזה כבר ענין ציבורי, וכללי, אנחנו לא רוצים להזקק לשאלה זו, לפסוק הלכה למעשה. ואנחנו פונים בזה לכבוד הדרת גאונם, לפסוק בפרט זה הלכה למעשה. בית חרשת זה, לא צריך, ולא זקוק כלל לשום השגחה על המכונה, וביח"ר סגור בכל יום שבת, ולא נכנס שם שום אדם, וגם החדר סגור.

בכבוד רב

הרב שלמה זלקינד לנדרס

תשובה:

ב"ה. אור ליום ו', עש"ק, כ"ט לעומר תשי"ב.

[לתת חטים לתוך רחיים של מים, מבעוד יום /

ספיקא דדינא בדרבנן]

א) הלא כבר הניח לנו רבינו הגדול ז"ל, בפרק ג' מהלכות שבת הלכה א', מותר להתחיל מלאכה בערב שבת אעפ"י שהיא נגמרת מאליה בשבת. שלא נאסר עלינו לעשות מלאכה אלא בעצמו של יום. אבל כשתעשה המלאכה מעצמה בשבת מותר לנו ליהנות במה שנעשה בשבת מאליה עכ"ל. וכאן משהופעלו המוטורים מעשי"ה הכל הולך אבטומטית. ולכאורה מאי שנא מכל המנויים במשנה ובגמרא. [שבת דף י"ח]. פתיקת מים לגינה וכו' וכו', ולא אסרו. (יש אומרים), לתת חטים לתוך הרחיים של מים אלא מפני שמשמעת קול, וזו אינה משמעת קול אלא זמזום קל, כדברי הרב הגר"ש לנדרס שליט"א [וצ"ל] אב"ד רמת גן, ולא אושא מילתא בשבת. ואפילו אם היה משמיע קול ג"כ מותר לדעת מרן הב"י ז"ל, [באו"ח סימן רנ"ב סעיף ה'], אלא שהרמ"א ז"ל הביא בשם יש אומרים לאסור, אך לעצם הדין, הרי אין זה אלא ספק, שהרמ"א בעצמו בהגיהו את דברי הב"י אומר, ולא חיישינן להשמעת קול. ועיין תוס' דף י"ח ד"ה והשתא, שהביאו משם רבינו תם ז"ל שהלכה כרב יוסף, שאין אצלו סברא זו של השמעת קול, והוא מעמיד הברייתא שאוסרת לתת חטים לתוך רחיים של מים אלא כדי שיטחנו מבעוד יום כבית שמאי. ועיין שם בתוס' ד"ה ולימא מר, שוהי מחלוקת בראשונים, וכיון שלכל היותר חמור, אין זה אלא ספק, ואין זה אלא דרבנן, מהראוי לנו לפסוק לקולא. כדין ספיקא דרבנן דלקולא.

ברם דא עקא, שיש מחברים הסוברים, שבספיקא דדינא, במחלוקת הראשונים, גם בדרבנן לחומרא, ועיין בקהלת יעקב כלל א', שיש בזה מחלוקת האחרונים, אך אנו אין לנו אלא מה שנקבע בשו"ע חו"מ סימן כ"ה סעיף א' בתגהת הרמ"א, שגם בספיקא דדינא בדרבנן הולכין לקולא, אלא שיש אומרים, כמובא בקה"י שם, שהיא שהראשונים בעצמם נסתפקו, בזה הולכין לחומרא, אך זה לא שייך כאן, כי לא מצינו בזה תיקון בגמרא. שכל שנסתפקו בזה חז"ל עצמם, יתכן שיש להתמיר, אבל כאן אין דבר כזה. אלא מחלוקת בין רבה לרב יוסף, ואע"ג דבכולה גמרא הלכתא כרבה. (ועיין תוס' ב"ב ק"ד ע"ב), בדרבנן שאני, שהולכין אחר המקיל, והיינו כרב יוסף.

ב) ברם מה שיש לכאורה לעיין הוא, עפ"י דברי המג"א סימן י"ד ס"ק י"א. שאין עושין ספק דרבנן לכתחילה, ועיין ט"ז או"ח סימן [ע"א ס"ק ג'], וכן מביאים ראיה ממה שכתב הרמב"ם פרק ג' מהלכות קריאת שמע הלכה ג', זמן אחד לבית הכסא, ואמר על השני וזה, הרי השני ספק אם הומינו לכך, לפיכך אין קורין בו לכתחילה, ואם קרא יצא. ועיין לחם משנה. (ועיין בר"ן פרק ערבי

פסחים), אבל לא כל הנושאים שווין, כי כלום צריך שיקרא דוקא ק"ש במקום זה, וכל כיוצא בזה, אבל דבר כזה שהוא לתועלת מרובה, צרכי רפואה, ויש הפסד בהפסקת המלאכה האבטומטית בשבת, והרי זה עשה"ד והפסד מרובה, וכדיעבד דמי, והנראה לכאורה שראוי להקל.

ומיהו י"ל שאין ראיה מן הרמב"ם, שוהי איבעיא דלא איפשטא וי"ל כנ"ל, שבוה לחומרא, כיון שנסתפקו בו חכמי התלמוד בעצמם, ועוד נ"ל, שזה נאמר דוקא לענין לכתחילה, אבל בדיעבד לקולא, ויתכן שוה המובן של הסוברים שספק כזה להתמיר, והיינו לענין לכתחילה, ושאי"כ לענין דיעבד, כל ספק דרבנן לקולא. וכן אין ראיה מהמג"א הנ"ל, שאין עושין ספיקא דרבנן לכתחילה, ששם הוא מדבר ג"כ בספק שנסתפקו בו גדולי הראשונים והוא כעין תיקון בש"ס. ואעפ"י בדיעבד אם יצא לכרמלית, י"ל שאסור לקרותו עברין. (כמו מי שעבר אדרבנן, ראה שבת דף מ').

[יושב ומשמר במקום הפסד]

ג) והנה ראיתי לחבירי הגאון הראש"ל שליט"א [וצ"ל], שמעיר מהפדת הרה"ג השואל יצ"ו היות שרוב בתי חרשת וכו', וצריך אני לעיין בגוף השאלה של הרב לנדרס שליט"א [וצ"ל], וכן הוא מעיר ואומר: "ויש להוסיף על זה, שודאי הוא שגם בבתי חרשת כעין זה הנזכר בשאלה, לא ימלט שימצאו בהם ביום השבת פועלים לפקח על העבודה הנעשית מאליה בשבת. וכן כתב באשל אברהם, ועכ"פ לא יושב ישראל שם להיות יושב ומשמר, ובשו"ע התניא כתב: ובלבד שלא יעמוד ישראל אצלו בשבת לשומרו שלא יגנוב, מפני מראית העין, שיאמרו שהוא שלוחו של ישראל". עכ"ל.

ובאמת צ"ע, מה זה שונה מסימן רמ"ד [סעיף ו' ובט"ז שם], במכס, שהתירו משום הפסד לשמור שלא יגנוב, ועיין בקונטרס אחרון, ומה בכך אם יחדשוהו שהוא שלוחו של ישראל, הלא הבעל בעצמו מותר לו לשמור, ועיין שב בקונטרס אחרון, אם צריך דוקא הפסד מרובה, ובספיקות כאלה במקום הפסד אפילו לא מרובה, ועוד שבמשך הזמן, זה יתקבץ למרובה.

הנראה לכאורה שיש להקל, כיון שכל זה מדרבנן, אך כאן יש חשש אחר, שמא כשיראה שהפעולה מתקלקלת, יתקן ויעשה מלאכה של תורה, כמו שכותב השואל, שכשמתקלקל כל הפעולה עומדת, אבל כלום זה ברור לחוש כ"כ שיחלל ש"ק במלאכה של תורה משום תפעולה של שעות אחדות (בהרבה מקרים).

(ולעצם הדבר, לכאורה י"ל, שתלוי במחלוקת הראשונים ז"ל, אם ספק של תורה לחומרא מן התורה, שאם לחומרא מן התורה, אזי גם בדרבנן יש מקום להתמיר, עכ"פ לכתחילה בספיקא דדינא, שלא לעשות ספק דרבנן לקולא, אטו ספיקא דאורייתא, משאי"כ להרמב"ם והראב"ד, שמן התורה לקולא, אין יסוד להתמיר בדרבנן, אבל לפי"ז יסתור הרמב"ם עצמו, שהרי בספק שנסתפקו חז"ל הוא פוסק להתמיר לכתחילה. וצ"ע).

[ירושלמי, שמא יתקע את היתד]

ד) והנה הגאש"ל נ"י [וצ"ל], אומר לסוף "ולענ"ד נראה שיטורה של הלכה זאת הוא מדברי הירושלמי: אין נותנין חטין לרחיים של מים וכו', א"ר יוסי בר רבי בון, מפני שהוא שוכח ותוקע את היתד, (ירושלמי, שבת פ"א הלכה ה'), וכו'. והנה, התוס' שם כיוונו קרוב לכך, שהם אומרים שרבה סובר שלבית שמאי אסור משום גזירה שמא יעשה מלאכה בשבת עצמה, ואולם בשבת דף י"ח ע"א, לרבה הברייתא כבית הלל, ורק ברחיים של מים אסור משום השמעת קול, ולרבי יוסי ברבי בון ג"כ כבית הלל אלא גזירה שמא יתקע את היתד, שבזה יש לגזור יותר, מלגזור שמא יעשה מלאכה בשבת עצמה. היינו שיטיל החטים בשבת עצמה.

והנה, ודאי שאין הלכה כרבי יוסי ברבי בון, לפי ששום אחד מהראשונים לא הזכיר שיטתו, והלכה כהבבלי שהאוסר, אינו אוסר, אלא מטעם השמעת קול, ואז לכו"ע. והרבה מן הראשונים לא חששו לכך, ולב"ש כבר אסור משום שביתת כלים, שזה דאורייתא לשיטתם, וגזירות וקדירה טעם מיוחד יש בהם כמו שמפרשת הגמרא בסוף דף י"ח ע"א וריש עמוד ב', ואם משום כך, אין לנו לאסור שמא הלכה כהירושלמי כנגד הבבלי, ואין לנו אלא דברי רבותינו הראשונים והאחרונים ז"ל.

[אם שכיח שתתקלקל. המכונה]

ה) מה שצריך להתבונן הוא, למה באמת לא חששו בתלמוד הבבלי לשמא יתקע את היתד, והנראה, שסברו שזה לא שכיח, ובמילתא דלא שכיחא לא גזרו בו רבנן, ואף כאן צריך לבדוק אם שכיח, או לא שכיח, שתתקלקל המכונה, ואם במקרה של קלקול אם ההפסד יהי' גדול, אז יש לחוש,

שאין אדם מעמיד עצמו על ממונו, ויש לחוש לא רק שמא ישכח, ור"י ברבי בון שאומר רק שמא ישכח, שמסתמא אין בזה הפסד מרובה, שמפסיק הטחינה בשבת, משא"כ בגדון דידן. ועוד יש לדון שזה תלוי אם יש בנין וסתירה בכלים. ואם אין בנין וסתירה, אינו חייב אלא בתוקע בהידוק גמור, או משום בונה או משום מכה בפטיש. ועיין שו"ע או"ח סימן שי"ג ואכ"מ. וברחיים לא שייך הידוק וגם לא שייך מכה בפטיש, שכן דרכו להיות מתרופף ותוקעין אותו, ויש להאריך ואכ"מ. עכ"פ להלכה אין לחוש וכנ"ל, אבל בשאלה דידן אפשר שיש לחוש, וצ"ע. וכן יש לחוש, שמא יבואו להקל לעצמם בשאר בתי חרשת להפעילם ע"י אבטומט, ושם אין הדבר כמו כאן, לפי מה שכותב הרב השואל, וע"כ אני מסכים להצעת חברי הגה"ג הראש"ל שליט"א [וצ"ל], להציע לפני המועצה המורחבת, (ובלבד להמציא לרבנים הגאונים החבירים שליט"א), השאלה, ותשובותינו.

ועיין חוספה במראה הפנים בירושלמי שם שמסיק: "סוף דבר דהואיל דמוכרח הוא מסוגית הש"ס דהכא, כמו שנתבאר אין לנו אלא הך דרחיים לא מיתני אלא אליבא דב"ש ולא דהילכתא היא ואין להאריך יותר". והנה טעמו של ר"י ברבי בון שהוא לבית הלל, לא הזכיר כלל, ובודאי לא נעלם מעיני הבדולח של אותו גאון וצ"ל, וע"כ כנ"ל, ששום אחד מהראשונים ז"ל, לא הזכיר טעמו של ר"י ברבי בון, ויש להאריך עוד, ואולי עוד חזון למועד אי"ה.

ושיטת הרמב"ם ז"ל, הלא היא בנויה על שיטת רבינו הרי"ף ז"ל, שאין חוששין להשמעת קול, והביריתא האוסרת ברחיים של מים היא כבית שמאי ואין הלכה כמותם, ולפיכך לא הביא הרמב"ם הדין של רחיים של מים לגמרי, שהוא ז"ל סובר שזהו אליבא דבית שמאי ואין הלכה כמותו. והשמעת קול, אינו סובר, אלא כרב יוסף משום שביתת כלים. וזהו אליבא דבית שמאי.

יצחק אייזיק הלוי הרצוג

סימן כ

תשובת הגאון רבי בן ציון מאיר חי עוזיאל [זצ"ל] בענין הנ"ל

לכבוד ידי"ן חברי ועמיתי הגאון הגדול המפורסם לתהלה וכו'

כמוהר"ר יצחק אייזיק הלוי הרצוג יצ"ו

הרב הראשי לישראל

כאן

שלום וברכה בחבה נעימה

מפני מראית עין, שיאמרו שהוא שלוחו של ישראל. (שם סעיף ט"ז).

ולע"ד נראה שיסודה של הלכה זו, הוא מדברי הירושלמי, (שבת פ"א הלכה ה', ועין שם בפני משה) אין נותנים חטים לרחיים של מים וכו', א"ר יוסי בי רב רבי בון, מפני שהוא שוכח ותוקע את היתד.

לפיכך אינני יכול להחליט כעצמו בשאלה זאת, שהיא צריכה שקול דעת, ועיון מרובה, מטעם זה כתבתי בשולי המכתב, לדיון בישיבת המועצה המורחבת.

אם הדר"ג חושב שיש ביכולתנו לענות על שאלה זאת להיתר או לאיסור, יואיל גא' להודיעני את דעתו, וה' ינחנו בדרך אמת, לאפוקי הלכתא אליבא דשמעתא.

לפי תאורי השאלה שהיא שאלת חכם, התשובה בצדה, להתיר על פי פסק מרן ורמ"א ז"ל (או"ח סימן רנ"ב סעיף ה'), שמותר לתת חטים לתוך רחיים של מים סמוך לחשיכה, והגיה הרמ"א ולא חיישינן להשמעת קול, הדבר שנשאר בספק הוא הערת הרה"ג השואל יצ"ה, היות שרוב בתי חרושת וכו', ויש להוסיף על זה שודאי הוא שגם בבתי חרשת כעין זה הנזכר בשאלה לא ימלט שימצאו בהם ביום השבת פועלים לפקח על העבודה שנעשית מאליה בשבת.

וכן כתב באשל אברהם (שם אות א') ועל כל פנים לא ישב ישראל שם להיות יושב ומשמר, ובשו"ע התניא כתב: ובלבד שלא יעמוד ישראל אצלו בשבת לשומרו שלא יגנוב

בכל הכבוד וביקרא דאורייתא

מוקירו ונאמנו בלוי"ן

בן ציון מאיר חי עוזיאל

ראשון לציון הרב הראשי לישראל

סימן כא

מאת גאון אחד בענין הנ"ל

ב"ה, פתח תקוה, ד' סיון תשי"ב.

לכבוד ידידי הגאון האמיתי רי"א הרצוג שליט"א

הרב הראשי לישראל

שלום ורב ברכות

[שיטת הירושלמי אליבא דב"ה]

לשקיעת החמה ממש, דלא יתרסקו קודם השבת ע"י הקורות, אסור היוצא מהן גזירה שמא יסחוט. ובירושלמי שם על הטעם ברחיים מפני שמשמעת קול, הקשו בזה יאות רבי כרבי יהודה ברם כרבנן כמה דאינון אמרין תמן יעוי"ש. וכן שם לחלן אמרו לב"ה אין אתם מודין לנו שאין צולין בשר בצל וביצה אלא כדי שיצולו כל צורכן מבעוד יום, ומשני בדבר שאין דרכו להשרות כל צורכו מבעוד יום אסור, וכן כאן.

ובב"י בטור או"ח סימן רנ"ב, כתב ז"ל, וז"ל: וכן דעת ר"י בח"א דמתני' דטוענין, בשנתרסקו קודם טעינה היא, ומשמע דלא חשיבי מרוסקין אלא כשנסחטו הזיתים ונדרסו הענבים דוקא, ומיהו אם אינו רוצה לשתות בשבת ממשקין היוצאין, לא נתברר בדברי רבינו אם אם מותר לטעון קורה עליהם מבע"י, ולכאורה משמע דשרו אע"פ שלא נתרסקו מאחר דקימ"ל כב"ה דלית להו שביתת כלים, אבל מדברי ר"י בח"א נראה שכל שלא נטחנו הזיתים ונדרסו הענבים אסור לטעון עליהם קורה מבע"י גזרה שמא יסחוט בשבת, עכ"ל.

אי"כ לדעת ראשונים אלה אסור עכ"פ מגזירה שמא יסחוט, וזהו הירושלמי שמא יתקע היתר. הנ"ל.

וזהו ברור, לשיטת השלטי הגבורים ברי"ף, שמביא פלוגתייהו של הראשונים בזה, עיי"ש. וא"א לעשות דבר זה, שלא יעמוד איש ע"ג כל השבת, ואולי אפשר על ידי גוי שיעמוד על שבת ואז אפילו אם יעשה איזה מלאכה יהיה רק שבות אולי אפשר להתיר, אבל לא ע"י יהודי, וגם לא לרמות את עצמנו שלא יעמוד שום איש. וד"ל.

בנוגע לשאלת הרב מרמתי"ג, שידידינו הגר"צ עוזיאל שליט"א [וצ"ל], העיר מהירושלמי, אין נותנים חטים לרחיים של מים א"ר יוסי ברבי בון מפני שהוא שוכח ותוקע את היתר. וכ"ג סובר שזהו אליבא דב"ש, אבל אליבא דב"ה רק משמיעת קול חיישינן, ורב יוסף אינו סובר כן, לכן לא הביא הרמב"ם הדין של רחיים לגמרי.

ולדעתי, העינן הוא כך, המימרא של רבי בון מפני שהוא שוכח, הוא אליבא דב"ה, ולא אליבא דב"ש, שלב"ש דס"ל משום שביתת כלים, או משום טעם הירושלמי שם, ועשית כל מלאכתך, הוא ענין דאורייתא ולא דרבנן, אבל החשש של רבי בון הוא שמא ישכח, הוא גזירה דרבנן, כמו בזה עתששו לא יקרא לאור הנר שמא ישכח ויטה. וזה מביא הרמב"ם וכל הפוסקים. אלא תלוי בזה אם ישכח ויעשה איסור דאורייתא. אך באמת אסור, הן בלימוד והן לעשות מזה איזה דבר, אפילו רפואה כמו "קלציוס", ולכן שם בחטים כתוב בהספרים כיון שכבר התחילו לטחון עש"ק אפילו יעזור לגמור יהיה רק מלאכה דרבנן לכן מותר לב"ה, אבל אם יוכל לגרום מלאכה דאורייתא אסור, ולכן נפסק בסימן ש"כ, דזיתים וענבים אפילו יצאו שמן אסורים, גזירה שמא יבואו לטחטו לכתחילה. ובסימן רנ"ב סעיף ה', וטוענין בקורת בית הבד והגת מבעוד יום על זיתים וענבים והשמן, והוא היוצא מהם מותר, ועיקר לקמן סימן ש"כ. ויותר כתוב, במש"ב שם ס"ק מ"ב, דמותר משום דאפילו אם סחטו בידים בשבת ליכא חטאת מן התורה, אבל אם יטעון סמור

סימן כב

תשובת מרן לגאון הנ"ל

[ירושלמי, שמא יתקע את היתר, אליבא דב"ש /

דעת הרמב"ם בחששא זו]

(א) כ"ג אומר, שירדינו, חבירי הגאון רב"צ עוזיאל שליט"א [וצ"ל], העיר מהירושלמי שרבי בון גזור מפני שהוא שכת ותוקע היתר, ואני השבתי שזהו אליבא דב"ש, ברם לדידן אליבא דב"ה לא אסרו אלא במשמיע קול, ורב יוסף אינו סובר כן, ולכן לא הביא הרמב"ם הדין של רחיים. ועל זה מעיר כ"ת כדלקמן: (א) רבי בון מדבר אליבא דב"ה, שבית שמאי יש להם למודים אחרים לאסור ברחיים מן התורה, וא"צ לטעם של שמא יתקע.

הנה אם משום כך יכולני לתרץ, שאמנם רבי בון סובר כמ"ד בבבלי, שטעמם של ב"ש משום שביתת כלים דאורייתא, אלא שנפקא מינה, הפקירן, שזהו טעמם של ב"ש למה מוגמר וגפירת מותר, ועיי' שם בגמרא דף י"ח ע"ב, וברחיים ג"כ יהא אסור אפילו אם הפקיר, שהלך לו איסור שביתת כלים, משום גזירה שמא יתקע את היתר, וכך הלא העמידו חז"ל בבבלי את הברייתא של פותקין מים לגינה, וכו', וכו', אליבא דב"ש, ורחיים אסור משום שביתת כלים, אלא שגייגית וקדירה מפקיר להו אפקורא, והיה קשה לרבי בון, הלא גם ברחיים אם משום שביתת כלים, למה אסור בכל ענין, הלא משכחת להו בשמפקיר את הרחיים של מים, ומה אסרוה בכל ענין, אלא משום הגזירה שמא יתקע את היתר.

ואולם אני מניח את זה, לפי שלמיעוט זכרוננו לא הזכירו בירושלמי ששביתת כלים דאורייתא לב"ש, אלא ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ובוהו אין נ"מ אם הפקיר את הכלים או לא הפקיר, שעכ"פ מלאכתך היא. (ולא מסתבר להעמיד שיעול הפקר של הרבר עצמו שלא תהא זו מלאכתך). ועוד, וכי כעורה היא זו של התוס' שבת י"ח שלרבה ב"ש גזורים שמא יבוא לעשות בשבת, ושביתת כלים רק כשעושה מעשה יעווי"ש היטב, ויתכן שסובר ששביתת כלים אסמכתא בעלמא, וכן ששת ימים [המבואר בירושלמין] אסמכתא בעלמא, ועיקר הטעם משום גזירה שמא יתקע את היתר, ולא שמא יעשה את המלאכה, כמש"כ המג"א (ראה להלן), שאף אם נתן בשבת אינו חייב חטאת.

(ב) אך יהי' כמו שכ"ת אומר, שרבי בון אליבא דב"ה, אבל כלום תנאי שקלת מעלמא? הלא אין אחד מן הראשונים ז"ל, הרי"ף והרמב"ם, והרמב"ן והאור זרוע, והרא"ש והמרדכי, וכו' וכו' כולם ממש, המזכיר טעמו של רבי בון

אף ברמז, והוא הדין לאחרונים ז"ל. ויאמר כ"ג לעצמו, מה טעם הרמב"ם משמיט הדין של רחיים, דבר המפורש בתלמוד, וכי מפני שמביא, אין קורין לאור הנר שמא יטה? הלא כלום בעלי הברייתא של רחיים לא שנו במשנתנו אין קורין לאור הנר וכו'? הרי זהו דבר שלא יתכן לאמר, שהרמב"ם השמיט דבר זה מפני שהביא שאין קורין לאור הנר, וכללות גדולים הם בדידנו שאין מדמין גזירות חכמים זו לזו, ואין למידים גזירות חכמים זו מזו, ואין מוסיפין על הגזירה, ועוד, הרי גם בירושלמי הסביר רבי חגי למה זה אסור מפני שהן משמיעות את הקול, ולא משום גזירה שמא יתקע את היתר, ואין הכריע הרמב"ם דוקא שמא יתקע, ופטר את עצמו מלהביאו, (ובשאר דברים הביא, גזירה שמא יחתה וכו' וכו'), דבר שלא נזכר בבבלי, ושגם בירושלמי שנוי במחלוקת, ולא מצא לראוי אף להזכיר דבר זה, וע"כ כנ"ל, שהדבר כפשוטו שהוא, שלבית הלל זה מותר, ולא הוצרך אלא לב"ש, אך כמו שאמרתי, אינני תוקע את עצמי לדבר זה, שרבי בון אמר אליבא דב"ש, יהא שאמר אליבא דב"ה, אבל מכיון ששום ראשון ושום אחרון לא הזכירו, אין לנו להלכה למעשה עסק בו, והטעם למה לא חששו לדרכי בון, עיין בקונטרסי הקודם.

[אם יש לחלק בגזירה, אם היא למלאכה דאורייתא]

(ג) כ"ג שליט"א אומר שהדבר תלוי, אם הוא דבר שאם יעשה אותו בשבת יעבור על איסור תורה, גזרה, ואם לא יהי' רק איסור דרבנן, לא גזרה, ומביא מ"ן ושמן בסימן ש"כ, [סעיף ב', זיתים וענבים שנתרסקו מע"ש משקין היוצאין מהם מותרים, וראה במשנה ברורה שם], וממשיך ואומר: ובסימן רנ"ב סעיף ה' כתוב, "וטוענין וכו' מבעור יום על זיתים וענבים, והשמל היוצא מהן מותר", ובמש"ב שם בס"ק מ"ב, כתב דמותר, משום דאפילו אם סחטו בידיים בשבת ליכא חיוב חטאת, אבל אם יטעון סמוך לשקיעה ממש, דלא יתרסקו קודם השבת ע"י הקורות, אסור היוצא מהן גזירה שמא יסחוט, וכו'.

והנה כבר חילקו חז"ל בעצמם, למה ב"ש מודים בקורות בית הכד ובעיגולי הגת, לפי שדרכן היה בימיהם ז"ל, לטחון הזיתים תחילה מבעור יום קודם שהיו נותנים בגת, ואפילו אם יניחו בשבת לא יהא איסור תורה, (עיין שם במשנה, וברש"י, ושם י"ט ע"א וע"ב), וזהו לבית שמאי, אבל לדידן מותר לטעון אפילו סמוך לחשיכה, ולא גזרו שמא יעשה בשבת, ותחילוק הוא רק לענין השמן והדין היוצא, שאם נתן מבעור יום באופן שמתרסקין לפני השבת, היוצא מהן מותר

אלמלא השמעת קול, מותר אף שלא במקום הפסד, ברחיים סמוך לחשיכה. וכן בנוגע להטענת זיתים וענבים סמוך לחשיכה, שמפורש להיתר.

אכן, הביאור הוא, שהמג"א מסביר אליבא דב"ש, למ"ד שביתת כלים לאו דאורייתא, וברחיים האיסור מפני ששמעת קול, (שמא יתקע איננו מזכיר אפילו ברמז), ועפ"י התוס' דף י"ח הג"ל, ומתמה למה ברחיים לא גזרו ב"ש שמא יעשה המלאכה עצמה בשבת, היינו למה לא הסבירו חז"ל כך שיטת ב"ש, ומזה הוכיח ז"ל, שאפילו אם יתן וזחטים בשבת לא יעבור על איסור תורה, אבל לב"ה, לא גזרו באלו, אלא במקום שמפורש, ולפיכך בויתים וענבים, היה מותר גם לב"ש סמוך לחשיכה הואיל ואז היו טוחנים ודורכים קודם שנתנו לבית הבה, אבל לדין מותר גם בלי זה, אלא שהשמן והיין אסורים לבו ביום בלבד, כשטוענן סמוך לחשיכה.

ומה שהביא ממרן הב"י ז"ל בטווא"ח סימן רנ"ב, אין זה קובע, שהעיקר הוא הפסק בשלחן ערוך, וידעתי שיש פלוגתא בראשונים בדבר הטענת זיתים וענבים אפילו מבעוד יום אם לא נתרסקו כבר מערב שבת, אבל בשלחן ערוך, וברמ"א, מתירים אפילו סמוך לחשיכה ובלא נתרסקו כלל מבעוד יום, ובלבד שלא ישתמש בשבת ביין ובשמן, וכן ברחיים של מים הם מתירים סמוך לחשיכה בעיקר, ולא תביא הרמ"א דעה לאסור אלא משום השמעת קול ובמקום פסידא מותר. וגזירה שמא יתקע, מאן דכר שמייה.

(ה) ברם אעפ"י שאין מדמין בגזירות חז"ל, מכ"מ עלינו לאסור כשיש חשש גדול ומצוי מאד שיעבור על איסור תורה, ועל זה נצטוינו לעשות סג לתורה, ויפתח בדורו כשמואל בדורו, אם כי להקל אין לנו אותה הסמכות של חז"ל כלל וכלל, כמובן לכל תלמיד, והחכם עיניו בראשו, ומשום כך אני אומר, שדבר זה צריך עיון רב, בשום לב לפרצת הדור, וע"כ החלטנו לילך לרמת גן ב"ה בקרוב, והמקום ינחנו בדרך האמת, ומיהו לדינא ממש, אין ספק אצלי כמו שדנתי, שאם אין זה מצוי מאד שיתקלקל, ואם בתיקון יש איסור תורה לא היה לנו בשנים כתיקונם לחדש גזירה מדעתנו.

גם בו ביום, ואם נתן סמוך לשקיעת החמה, היוצא מהן אסור, והיינו רק לבו ביום. אך בנדון דידן, ודאי שאין כאן לפגינו שאלה להוציא התוצרת בשבת, לא מיניה ולא ממקצתיה, וזהו שאומר המש"ב שם (ולא מפי עצמו, אלא מפי המג"א ז"ל) — אבל לטעון סמוך לשקיעה מפורש בשו"ע שמותר, ועיין שם במג"א וכו' בכל ענין ואופן, ולא גזרו שמא יעשה המלאכה הזאת בשבת או שמא יסחוט, שהסתפקו בזה שאסרו להשתמש בשמן וביין בשבת עצמה, וכבר אמרתי שאין מדמין גזירות חכמים זו לזו, וכו' כג"ל.

(ד) אגב, הגה, המג"א מוכיח מהדין של רחיים, שכתוב מפורש שנותן החטים לכתחילה סמוך לשקיעה, ולא גזרו שמא יעשה המלאכה בשבת, כי גם אם נתנו בשבת ליכא חיוב חטאת, ולא חששו לדרבי בון שמא יתקע היתר. (ובאמת פלא איך עלה בדעת כ"ג שמי שהוא מהפוסקים חשש לדרבי בון, הלא מפורש בשו"ע, שמותר לתת החטים אפילו סמוך לחשיכה? ולענין גזירת רבי בון, לכאורה מה ההבדל אם נטחנו מבעוד יום או לא נטחנו, כל זמן שהמים חולכים והרחיים פועלים, ישנה אותה גזירה, אם לא שתאמר כיון שנטחנו מבעוד יום, איננו בהול משום תוספת הטחינה לתקוע היתר, ולפלא איך עלה בדעת כ"ג לאסור המפורש בשו"ע להיתר לכתחילה, ואף הרמ"א לא הביא אלא בלשון י"א החשש משום משמיע קול, ובמקום פסידא מותר אך משום שמא יתקע את היתר לא נזכר אפילו ברמז קל). והגה מביא כ"ג ממה שהירושלמי גושא ונותן בין ב"ש לב"ה, אבל זה אינו ענין להלכה למעשה, וכן לענין הנר, וכן לענין הצלייה בלי קדירה, שבוה חששו כולם משום שמא יחתה, ויש לי להאריך, אבל אין צורך בכך, ואין לנו אלא דברי רבותינו בעלי השלחן ערוך.

ברם המג"א ז"ל מחדש, שהנותן חטים לתוך רחיים של מים בשבת עצמה אינו חייב חטאת, וכ"ג סובר, שלפיכך התירו חז"ל ליתן עם חשיכה ממש, ואני שואל, למה התירו לטעון סמוך לחשיכה בויתים וענבים, הלא שם יש בסחיטה איסור תורה, ועוד, מה יעשה, לשיטת הגאונים, אבן העזר, וכו', הרוב הגדול של הפוסקים ז"ל, החולקים על המג"א, ומחייבים חטאת, כלום הם חולקים על הדין המפורש, שעכ"פ

ובזה הנני ידי"ע מברכו בכט"ם
מוקירו ומכבדו כערכו הנשגב
יצחק אייזיק הלוי הרצוג
ראש הרבנים לישראל

סימן כג

תשובת הגאון מהר"ם ראטה זצ"ל

בשאלה הקודמת

ע"ד שאלת הרה"צ רש"י לנדרס נ"י [זצ"ל]

בענין בית החרשת דרמת גן לתעשיית תרופות קלציום

א. והנה הגאון הראש"ל הרב"צ עזריאל שליט"א [זצ"ל] כתב בתשובתו בזה"ל: "לפי תיאורי השאלה התשובה בצדה להתיר עפ"י פסק מרן ורמ"א א"ח סימן רנ"ב סעיף ה', הספק שבדבר הוא הערת הרב השואל יצ"ו, היות שרוב בתי החרשת וכו', ויש להוסיף ע"ז שודאי הוא שגם בבתי חרשת כעין זה הנוכח בשאלה לא ימלט שימצאו בהם ביום השבת פועלים לפקח על העבודה שנעשית מאליה בשבת, וכן באשל אברהם שם: ועל כל פנים, לא יושב ישראל שם להיות יושב ומשמר, ובשו"ע התניא כתב: ובלבד שלא יעמוד ישראל אצלו בשבת לשומרו שלא יגנוב מפני מראית העין שיאמרו שהוא שלוחו של ישראל (שם סעיף ט"ו), ולענ"ד נראה שיסודה של הלכה זאת הוא מדברי הירושלמי שבת פ"א ה"ה אין נותנין חטים לרחיים וכו' א"ר יוסי ברבי בון מפני שהוא שכח ותקע את היתד."

ואני המה מאד עליה, במחכת"ה למה הוצרך להביא מדברי האחרונים האשל אברהם והרב בעל התניא ז"ל, כאילו הם חידשו דין זה, הלא הדברים מבוארים במגן אברהם סימן רנ"ב ס"ק כ', לענין רחיים, ובדברי הרמ"א בסימן רמ"ד סוף סעיף ו' לענין מכס ומטבע, ומקור הדין, במרדכי פ"ק דשבת בשם מהר"ם, והובא בב"י סימן רמ"ה, והמרדכי ביאר שם הטעם מהא דעירובין דף ל"ח ע"ב, לא יטיל אדם בשדהו בשבת לידע מה היא צריכה וכו', אבל לא כתב הטעם מחמת דברי הירושלמי שמא ישבת ויתקע את היתד, דהירושלמי הזה לא אתי אליבא דהילכתא כמו שאבאר לקמן. והנה הגאון הרב הראשי לא"י הריא"ה הרצוג שליט"א [זצ"ל], העיר בתשובתו על דברי שו"ע התניא הג"ל בזה"ל: "ובאמת צ"ע מה זה שונה מסימן רמ"ד במכס שהתירו משום הפסד לשמור שלא יגנובו, ומה בכך אם יחדשוהו שהוא שלוחו של ישראל הלא להבעל בעצמו מותר לו לשמור, ועיי' שם בקונטרס אחרון אם צריך דוקא הפסד מרובה". ולפי שהגאון שליט"א [זצ"ל] קיצר, אבוא לבאר כונת דבריו הקצרים והעמוקים של רבינו בעל התניא ז"ל, בקונטרס אחרון לסימן רנ"ב ס"ק י"ג, ואגב אבאר ג"כ את דבריו בקונטרס אחרון לסימן רמ"ד, בביאור שיטות הפוסקים וממילא רוחא שמעתא.

ראש דבר הנני להעיר, כי בפנים השו"ע של הרב התניא בסימן רנ"ב סעיף ט"ו, יש טעות סופר, בציון לקונ"א ס"ק

י"ג, שנדפס הציון לפני תיבת "הפסד מרובה" (שאו אין חוששין למראית עין כזה), ובאמת הציון צריך להיות לקמן בסיומו של הסעיף ט"ו לפני תיבת "הפסד" (שאו יש לסמוך על סברא ראשונה), כמו שנרשם בקונ"א ריש ס"ק י"ג רק תיבת "הפסד" ולא "הפסד מרובה".

והנה, המרדכי בשם מהר"ם, כתב להתיר מכס בקבלנות, אע"פ שקובע מלאכתו שיעשה בשבת, כיון דאיכא פסידא שרי רבנן, כדאמרינן ר"פ מי שהחשיך, משום דאדם בהול על ממונו, ואם לא נתיר לו יעשה איסור חמור מזה, והקשה הב"י ע"ז בסימן רמ"ד, דהתם בפ' מי שהחשיך שרינן, שלא יבוא לידו איסור דאורייתא, ותי' הב"י דגם במכס חיישינן לאיסור דאורייתא שמא יכתוב, והט"ז שם סק"ו העלה דגם בחשש שיעשה איסור חמור מזה אף איסור דרבנן, מתירין איסור הקל דרבנן, הלכך מותר במכס בקבלנות אעפ"י שאין צורך בכתובת ועוד הקשה הב"י הא מכס הוי פרהסיא, ואסור משום מראית עין אף בקבלנות, וחידש בדמקום פסידא שרי, וע"ז הקשה הט"ז, מהא דסימן רמ"ג במרחץ, חיישינן למראית עין אע"ג דאיכא פסידא, וחידש בדמכס ע"פ רוב הוא הפסד גדול, ולא גזרו משום מראית עין בזה, משא"כ מרחץ הוא הפסד מועט, והרב בעל התניא בסימן רמ"ד סעיף י"ד בקונ"א ס"ק ז', על מ"ש בפנים שבמקום הפסד גדול לא גזרו על מ"ע, כתב "משמעות לשון הרמ"א (היינו בסעיף ו')", דבמקום פסידא לא גזרו כלל על מ"ע, ולא משום חשש שמא יעשה איסור גדול מזה דאדם בהול כמ"ש הט"ז, דע"כ לא הוצרך מהר"ם לזה אלא משום דקובע לו בשבת, אבל איסור מ"ע פשיטא ליה דלא גזרו במקום הפסד בלא טעמא דאדם בהול". והנה העולת שבת פירש מ"ש הרמ"א בסימן רנ"ב גבי חטים ברחיים של מים בדמקום פסידא יש להקל, היינו משום דגם רבה דאוסר משום השמעת קול, מודה במקום פסידא דשרי, אבל המג"א שם ס"ק כ"א השיג עליה, ופירש כיון שיש מחלוקת הפוסקים אם הלכה כרבה, או כרב יוסף, מקלינן במקום פסידא.

ועתה נבוא לביאור דברי הרב בקונ"א לסימן רנ"ב ס"ק י"ג, אחרי שבפנים סעיף ט"ו הביא שתי הדעות, דעת המתירין שהם ר"ת וסיעתו, שאין חוששין להשמעת קול הריחיים בשבת שלא יאמרו רחיים של פלוני טוחנת בשבת, לפי שהכל יודעים שהרחיים טוחנת מעצמה ולא יבואו לחדשו שבשבת נתן תחתם לרחיים (כמ"ש התוס' שבת י"ז ע"ב ד"ה אין, סברא זו), והם פוסקים הלכה כרב יוסף

(כמ"ש התוס' שם י"ח ע"א ד"ה והשתא), וכן פסק מרן המחבר בשו"ע, ודעת היש אוסרים ברחיים ובכל מקום שיש השמעת קול כשהמלאכה נעשית מאליה בשבת, מפני שהוא זולזל שבת שיאמרו שבשבת התחיל את המלאכה (כמ"ש סברא זו האגור שהובא בד"מ סימן רנ"ב ובב"י סוף סי' ש"ח), והם פוסקים הלכה כרבה, וכן פסק הרמ"א בהגהות שו"ע סימן רנ"ב סעיף ה', (וסיים הרמ"א מיהו במקום פסידא יש להקל כמו שנתבאר לעיל סוסי' רמ"ד), וסיוס דברי הרב בעל התניא שם סעיף ט"ו הוא "ולענין הלכה במקום שאין שם מנהג יש להחמיר כסברא אחרונה אא"כ יש שם הפסד שאז יש לסמוך על סברא הראשונה" וע"ז כתב בקונ"א ס"ק י"ג "הפסד" כו', מלשון הרמ"א שכתב כמו שנתבאר בסימן רמ"ד, משמע שצריך הפסד מרובה כי התם, (ר"ל כמו שהוכיח הטו"ז שם מסימן רמ"ג גבי מרחץ, דלהפסד מועט לא התירו כמו שהבאתי לעיל), ולכאורה הע"ש הקשה יפה דבסי' רמ"ד גבי מכס משמע דלא גזרו כלל למראית עין במקום הפ"מ ולא משום מחלוקת הפוסקים מקילנין התם" (כוונת הרב היא, דגבי מכס הא ליכא פלוגתא, א"כ ברחיים י"ל דבמקום הפ"מ גם רבת מורה), ולדעת המג"א שהשיג על הע"ש, צ"ל דס"ל שאני התם (ר"ל גבי מכס), שלא יחשדוהו אלא על שבות דלית ביה מעשה, דהיינו שעושה ע"י נכרי (ר"ל לפיכך אליבא דכו"ע לא גזרו במקום הפ"מ משום מ"ע), אבל הכא יחשדוהו שעושה מלאכה בעצמו" (כלומר שיחשדוהו שנתן את החטים לרחיים בשבת היכא דאושא מלתא שיש השמעת קול, הלכך רבה אוסר אף במקום פסידא, רק כיון דאנן מספקא לן כמאן הלכתא כרבה או כר' יוסף, ויש בזה מחלוקת הפוסקים סמכינן במקום הפ"מ על המקילים שפוסקים כרב יוסף דלא חייש כלל להשמעת קול), ולפי"ז י"ל דלא בעי הפ"מ" (ר"ל ד"ל דסמכינן על דעת המקילין אף בהפסד מועט ולפיכך כתב הרב בפנים "הפסד" סתם), וצ"ע, הניח הרב בצ"ע, לפי ש"ל אף לשיטת המג"א שחולק על הע"ש, וסובר, דמשום מחלוקת הפוסקים מקילנין במקום פסידא מ"מ צריכין הפסד מרובה, כיון שרבו האוסרין, ורק בהפ"מ שהוא כמו שעת הדחק אמרינן כדאי היחיד לסמוך עליו בשעת הדחק, אבל בהפסד מועט אין לסמוך על מיעוט גדר רבים, אבל גבי מכס אין להסתפק כלל דבעינן הפ"מ דוקא, לא מיבעיא לדעת הטו"ז דהיתיר הוא במקום פסידא, משום אדם בהול על ממונו, שלא יעשה איסור חמור יותר, כהא דשבת קנ"ג ע"א, פשיטא דצריך הפ"מ דוקא כמבואר בגמרא שם דף קנ"ד ע"ב "מהו דתימא להפסד מועט נמי חששו, קמ"ל", אלא אפילו לדעת הרב התניא בקונ"א לסימן רמ"ד ס"ק ד', דלא גזרו משום מ"ע במקום הפסד, אף בלא טעמא דאדם בהול, מ"מ צריכין הפ"מ דוקא כמו שהוכיח הטו"ז מהא דמרחץ דסי' רמ"ג, וכ"כ הלבוש פסידא מפורסמת וכתב הא"ר שכונתו לתרץ הקושיא ממרחץ.

ולענין ישראל יושב ומשמר לא דיבר הרב בקונ"א לסימן

רנ"ב ס"ק י"ג כלום, (והציון הוא ט"ס כמ"ש לעיל), רק בפנים סעיף ט"ו העתיק דברי המג"א ס"ק כ' דאם הרחיים של נכרי לכונ"ע מותר ובלבד שלא יעמוד ישראל אצלו בשבת לשמרו שלא יגנוב מפני מ"ע שיאמרו שהוא שלוחו של ישראל, וסיים הרב אא"כ יש חשש הפ"מ שאז אין חוששין למ"ע בזה כמ"ש בסימן רמ"ד, והנה בסי' רמ"ד ס"ק ז' כתב הטו"ז הא דאסור לישראל לישב שם היינו כדי לידע מה היא ההתעסקות שעושה עכ"ס, אבל אם אינו יושב שם אלא כדי לשמור את העכ"ס שלא יגנוב מותר, עיי"ש, ומלשון המג"א שם ס"ק כ' שכתב הטעם "שלא יאמרו לצרכו הוא עושה" משמע דגם לשמור שלא יגנוב אסור, ובאמת במדרכי פ"ק דשבת בשם מהר"ם כתב רק הטעם משום הא דעירובין דף ל"ח, ול"ט, לא יהלך אדם לסוף שדהו לידע מה היא צריכה וכו', ופירש"י שם דף ל"ט ע"א ד"ה מוכחא מילתא דהטעם הוא משום ממצוא חפצך, וכן בשבת דף ק"ג ע"א פירש"י ממצוא חפצך כי ההוא דאמרינן בעירובין דף ל"ח לא יטיל אדם לסוף שדהו בשבת לידע מה היא צריכה אחר שבת, וכן הוא בשו"ע א"ח סימן ש"ו ריש סעיף א, והרי שמירה אינו בכלל זה כמבואר בשבת דף ק"ג ע"א במשנה, ומוכח כדעת הטו"ז, אבל כפי הנראה סובר המג"א, דהמדרכי חדא מתרי טעמי נקטי, ואסור גם מטעם חשד של מראית עין, וכן דעת היד אהרן והוא חולק בהדיא על הטו"ז, ואוסר גם ביושב ומשמר שלא יגנוב, והרב בעל התניא בסי' רמ"ד סעיף י"ז כתב שאסור לישראל לישב אצל הנכרי, בשעת קבלת המכס או המטבע, שנראה כעושה בשבילו ולצורכו, ואסור מפני מ"ע, ואם שכר את הנכרי בקבלנות, ומתירא שמא יגנוב הרבה כיון שיש חשש הפסד מרובה, יכול לישב לשמרו שבמקום הפס"מ אין חוששין למ"ע, וע"ז כתב שם בקונ"א סק"ח ות"ל: חשש הפס"מ וכו', לפי שהיד אהרן חולק ע"ז לכך אין להקל אלא בה"מ אף שהעיקר כהטו"ז וכו' יעו"ש.

ולדינא, רוב האחרונים הסכימו לדעת הטו"ז להתיר ביושב ומשמר, התוספת שבת סק"ט, חיי אדם סוף כלל ג', וכ"כ הפרי מגדים במש"ז ס"ק ז' העולם נוהגים היתר כהטו"ז, והרב בעל התניא הסכים גם כן שהעיקר כהטו"ז ועכ"פ בהפ"מ אליבא דכו"ע מותר, והתוספת שבת שם כתב דגם לדעת החולקים על הטו"ז לא אסור אלא דוקא כשמשכירו לעכ"ס דאז לא שייך פסידא או שפיר ראוי לאסור משום שלא יאמרו, אבל כשהוא שלו ויושב ומשמרו שלא יגנוב שרי משום פסידא לדברי הכל, והשתא בנדון דידן אם אולי השמירה נחוצה משום חשש הפסד של גניבה מותר לעמוד שם ישראל לשמור, רק יש להזהיר שיעמוד מבחוץ ובית החרשת יהי סגור ולא יכנס שמה שום אדם בשבת.

ב. בענין החשש לדעת ר' יוסי ברבי בון בירושלמי פ"א דשבת ה"ה, הנה טעם זה לא הוזכר בש"ס דילן ולא בשום פוסק (שמא ישכח ויתקע את היתד), ונראה מזה דלית מאן

ג. והנה מה שפסל הגאון מהרי"א הרצוג שליט"א [וצ"ל] בענין ספק פלוגתא וספיקא דרבנן, אין נפקותא לנידון דידן, שיש כאן הכרעת השו"ע ולא נכנס לגדר ספק, ומ"ש "דאע"ג דבכולה גמרא הלכתא כרבה נגד רב יוסף, בדרבנן שאני שהולכין אחרי המיקל והיינו כרב יוסף" — במחכמה, ז"א דבכל הכללים כאלו כגון מחלוקת ר"מ ור' יהודה, רב ושמואל, ר' יוחנן ור"ל, רבה ורב יוסף, אבוי ורבא, וכל כה"ג אין שום חילוק בין קולא לחומרא ובין איסור דאורייתא לדרבנן כדמוכח בכמה דוכתי בש"ס. והא דאמרינן בע"ז דף ז' ע"א אם היו שנים אחד מטמא ואחד מטהר אחד אוסר ואחד מתיר וכו' בשל תורה הלך אחר המחמיר, בשל סופרים הלך אחר המיקל, היינו דוקא בשניהם שוים בחכמה ובמנין, אבל לא במקום שקבעו חכמי התלמוד כללים מוצקים להעדיף כחו של אחד מהם לפסוק הלכה כמותו נגד חבירו, ואי לא תימא הכי נפלו כל הני כללי בבירא, ובאמת גם בנידון דידן הרי הרמב"ן בס' מלחמות פ"ק דשבת, והרא"ש שם, וחידושי הרשב"א שם בשם ר"ת, וכן האור זרוע הלכות ערב שבת אורח ב' כתבו בהדיא שיש לפסוק ברחיים לאיסור משום השמעת קול מטעם דרבה ורב יוסף הלכה בכל מקום, ואף ר"ת שפוסק כרב יוסף, היינו משום דלפי פירושו בגמרא רב אושעיא קאי כוותי' דרב יוסף, והוה נגד רבה תרי לגבי חד, אולם יפלא בעיני מאד הכרעת הרמ"א, דבד"מ פסק כהאוסרים שהם רבים, ולא הזכיר כלל ההיתר דמקום פסידא, רק בתגהות שו"ע, והפרמ"ג בא"א ס"ק כ"א כתב בדעת המג"א, דכל מקום שמתיר הרמ"א במקום הפ"מ סובר עיקר כדעה זו, כמ"ש בתורת חטאת ועוד כיו"ד, אבל א"א לומר כן שהאוסרים רבים מאד והב"י פסק כהרי"ף והרמב"ם כדרכו, והרמ"א בכל מקום חולק על כלל זה של הב"י, ובפרט כאן דהרי"ף והרמב"ם לא התיירו בהדיא, ומהו יש ראייה לשיטת הע"ש שהוכח במג"א בק' כ"א, גם הרב התניא בקונ"א סי' רנ"ב ס"ק י"ג נוטה קצת לדעת הע"ש, ומצאתי בביתור הגר"א סי' רנ"ב ס"ק י"ד ד"ה ואעפ"י, נראה ברור שסובר כדעת הע"ש ומה שמתיר הרמ"א משום פסידא זה לכו"ע, אפילו לרבה.

לכן בנידון דידן שיש הפסד גדול, יש להקל באופן שכתבתי לעיל בסוף אות א'.

דחש ליה, ולפי דעה זו הלא יש לומר סברא זו גם גבי אין פורשין מצודות, עיי' תוס' שבת י"ז ע"ב ד"ה אין פורשין מצודות שנתקשו בזה דבשבת נמי אם פירש מצודה אינו חייב חטאת שאינו יודע אם יצוד אם לאו, ובתירוץ ספקס מג"א סימן רנ"ב ס"ק כ' עיי"ש. ולמה לא אמרו הטעם דהא רש"י פירש דף י"ח ע"א ד"ה מצודות דקעביד מעשה שהפת נקשר ותופס העוף עיי"ש. א"כ יש לגזור שמא ינותקו הקשרים של הפה וישכח ויתקן ויעשה קשר של קיימא בשבת, ובגמרא דידן דף י"ח ע"ב מקשה גבי צמר ליורה וניחוש שמא מגיס בה ומשני בעקורה וטוחה, ופירש"י ד"ה וטוחה, דכולי האי לא טרח ומידכר, וא"כ לתקן את היתר של רחיים הוא טירחא טפי מלגלות הכיסוי או הטיח של היורה, ועיין תוס' שם ד"ה ביורה עקורה וטוחה, ומאי דגורינן שמא יחתה בגחלים עיין בירושלמי שם, דקאמר משום דבשר בצל וביצה דרכן להתהפך, ועיקר בשרי קרבן לבעל קה"ע ד"ה דרכן להתהפך, שתיריך בזה קושית התוס' דף י"ח ע"ב ד"ה שמא יחתה, ולכן קאמר בש"ס דילן טעמא דב"ש בדף י"ט ע"א היכא דאי עבד בשבת מיחייב חטאת גזרו ע"ש עם חשיכה, וכ"כ התוס' אליבא דרבה בדף י"ח ע"א ד"ה ולימא ור"ה והשתא, והכוונה היא, אם נתיר לו ע"ש עם חשיכה יטעה ההדיוט לעשות כן גם בשבת גופא שאינו יודע לחלק בין היכא שהמלאכה נגמרת מאליה או לאו.

ועוד דלשיטת הירושלמי אתיא סיפא דרחיים כב"ש כמו שהוכיח במראה הפנים ד"ה ומה מקיימין, אבל לב"ה מותר לגמרי דלא חיישי לא לטעמא דרבה ולא להאי טעמא משום דלא הותחל בכל חטה יחטה ולא להאי טעמא דרבי יוסי ברבי בון, דכולהו הני טעמא אליבא דב"ש בלחוד הוא דאיתאמרו כדמוכרח מהסוגיא דירושלמי דמוקי להאי ברייתא כב"ש, (ודברים אלו אישתמיטתי) להגאון הרה"ר מהרי"א הרצוג שליט"א [וצ"ל] במחכמה"ה אנכי שיטפיה שכתב "טעמו של רבי יוסי ברבי בון שהוא לבית הלל לא הזכיר כלל בעל מראה הפנים", ובעל מראה הפנים כיוון דעתו לדברי הגאון בעל פני יהושע בשבת דף י"ח על דברי התוס' ד"ה ולימא, שהוכיח מהירושלמי דסיפא דברייתא אתיא כב"ש, ממש בדברי הגאון בעל מה"פ עיי"ש, וא"כ הוא דלא כהילכתא.

סימן כד

הערות מרן זצ"ל, על דברי מהר"ם ראטה זצ"ל

ב"ה, י"ג בסיון תשי"ב.

הנה עברתי על קונטרסו של הג' ר"ם ראטה שליט"א [זצ"ל]
והנני להעיר בקיצור מפלג:

התירו ליתן הריחיים של מים סמוך לחשיכה, אבל לא מצינו לדברי המתיר שיהא אסור שיהיו הבעלים מצויים שם, ומה שאמרו ובלבד שלא יעמוד הישראל אצלו בשבת לשמרו שלא יגנוב מפני מראית העין, וכו', אא"כ יש הפסד מרובה, זה נאמר על האופן שהריחיים של הגוי והגוי נותנם לריחיים שלו בשבת, על זה אמרו, ובלבד שלא יעמוד ישראל אצלו בשבת לשמרו שלא יגנוב מפני מראית העין, שיאמרו שהוא שלוחו של ישראל העומד עליו, והיינו כשהגוי נותן לתוך הריחיים בשבת, שיאמרו שהוא שלוחו של הישראל העומד שם. אבל למ"ד שמותר לישראל לתת החטים לתוך הריחיים שלו, סמוך לחשיכה, ואין חוששין להשמעת קול, וזהו עיקר הדין, לא אסרו שלא ימצא שם הישראל בעל הריחיים, כשם שלא אסרו שלא ימצא הישראל, כשהטעין סמוך לחשיכה זיתים וענבים, ואם כי אסרו את התוצרת

בשבת, אבל לא אסרו את ההטענה, וכל זה נתבאר בדבריי. ולא הוסיפו הפוסקים, ובלבד שלא יעמוד שם בעל הריחיים של מים, וכו', ולא יעמוד שם ולא יראה ולא ימצא בעל הזיתים וענבים, אעפ"י שאם יסחוט בשבת יתחייב איסור תורה.

ולעומת זאת מצינו במקומות ידועים שאסרו משום שמא יחתה, כגון צמר לתוך יותר כשאינה עקורה מעל האש כל השבת כולת. (שבת י"ח ע"ב) וכו', וכו'. פעמים שגורו ופעמים שלא גזרו, ואנחנו אין לנו לחדש גזירות, אלא שאם מצוי מאד הדבר שיצטרך תיקון אזי עלינו לאסור, וכן משום פריצות הדור, ובכגון זה יפתח בדורו כשמואל בדורו, גם לגבי ידיד, עניי דעניי. ואני מוסיף ג"כ במקום שהוא אותו הדבר שבימי חז"ל מנקודת העיקרון שבדבר. על זה צריך לדון, ובזה צריך לעיין ב"ה הדק היטב. שימצא שם בעל בית החרשת בהיות שבית החרשת איננו בית, יש לעיין מבחינת ממצא חפצך, וכו'.

יש לי הרבה לעורר בדברי הגר"מ ראטה שליט"א [זצ"ל]. אבל הפנאי מתנגד, והמקום יורנו דעת להורות כהלכת.

יצחק אייזיק הלוי הרצוג

ראש הרבנים לישראל

סימן כה

פסק הדין בשאלה הנ"ל

ממועצת הרבנות הראשית

ט"ז בסיון תשי"ב.

כבוד ידידנו מכובדנו הרב הגאון

ר' שלמה זלקינד שליט"א

הרב של רמת-גן

שלום וברכה.

בנידון השאלה, שאלת חכם חצי תשובה, שבאה אלינו מכ"ת ע"ד בית החרושת של מר בנימין כהן נ"י ברמת-גן לייצור קלציום העובדת באופן אבטומטי, אחרי שבהתאם להחלטת המועצה המורחבת של הרבנות הראשית לישראל בקרנו אנחנו הח"מ אתמול בבית החרשת בלויית מעכ"ת וחקרנו יחד עם כ"ת את מנהלי העבודה ואת בעל בית החרשת עצמו, ואחרי הדיון יחד עם כ"ת שליט"א מרא דאתרא, הסכמנו פה אחד כדלקמן:

מתירים שהמכונות ימשיכו גם בשבת בפעולתן האבטומטית שמלפני השבת, אך בתנאי שהבית כולו יהא סגור ומסוגר, משעה עשרים דקה לפני שקיעת החמה בעש"ק עד לשעת צאת הכוכבים במוצש"ק, ולא ימצא בה שום אדם. למעלה בכניסה של הבנין ייתלה שלט: „סגור כולו בשבת, אין בו אדם כיום הקדוש".

נא למסור במוקדם לבית החרשת.

בן ציון מאיר חי עוזיאל

הרב הראשי לישראל

ראשון לציון

יצחק אייזיק הלוי הרצוג

ראש הרבנים לישראל

החופעה"ק ירושלים ת"ז

איסר יהודה אונטרמן

הרב הראשי לחל"אביב-יפו